

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERKELIJK LEVEN / B. Luiten

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN

905

B. Luiten

Ook de vrouw
draagt Gods beeld

MEDITATIEF

909

J.J. Dronkers

Valse schijn

WANDELEN MET GOD

910

C.J. de Ruijter

Bijzonder

ACHTERGRONDEN

912

E.A. Runhaar

Pijnbestrijding bij kanker

SAMENLEVING

915

D.A.C. Slump

De wet gelijke behandeling
in de praktijk

KUNST

919

J.M. de Jong

Godsbeelden: van
gouden kalf tot cubisme

en verder...

Boekbespreking
Meegelezen

OOK DE VROUW DRAAGT GODS BEELD

De Generale Synode van Berkel en Rodenrijs 1996 **besloot** tot een nieuwe redactie van het huwelijksformulier, om het ter toetsing aan de kerken voor te leggen. Het gebruik ervan wordt in deze proefperiode in de vrijheid van de kerken gelaten. Ook werd een deputaatschap benoemd met o.a. als taak verder te werken aan de herziening van het huwelijksformulier. Als grond hiervoor wordt opgegeven, dat er naast de reeds verwerkte elementen nog andere punten in het huwelijksformulier om bezinning vragen.

Weke die punten zijn, wordt verder niet aangegeven, zoals A. de Snoo reeds eerder constateerde in een bespreking van dit besluit van Berkel¹. Dus de kerken mogen die zelf aandragen, binnen de afgesproken tijd tot 1 januari 1998. Op die manier kan ook worden gereageerd op de reeds aangebrachte wijzigingen.

Nu is het niet mijn bedoeling de reeds eerder geboden bespreking over te doen. Het gaat mij slechts

om één van die punten, die nadere bezinning verdienen. Namelijk, in hoeverre ook de vrouw het beeld van God draagt.

Beeld van God

Fundamenteel zijn de woorden, dat God na de schepping van hemel en aarde de mens schiep naar zijn beeld. *Man en vrouw schiep Hij hen.*

Daarmee is gegeven, dat de man en

de vrouw in alle opzichten volkomen gelijkwaardig zijn. Niet gelijk, want een man is geen **vrouw**, maar wel geplaatst op *hetzelfde* niveau: aan **beiden** wordt de aarde toevertrouwd om in dienst van God voor haar te zorgen, in alle opzichten vullen zij elkaar aan.

Anders gezegd: er is **wel een volgorde**, *eerst* is Adam geschapen, maar geen rangorde, geen hoger of lager. Want het dragen van Gods beeld, het tonen van zijn liefde, ijver en zorg, is **voor** elk mens het hoogst denkbare niveau.

Na de zondeval wordt het dragen van Gods beeld vooral verbonden aan Jezus Christus. Hij heeft op aarde laten zien wie **God** is; in onze

plaats heeft Hij het beeld volkomen gedragen. Nu leert Hij het ons opnieuw, in en met Hem. Met de bedoeling, dat uiteindelijk ieder gelovig mens weer zelf die **onderkoning** zal zijn, die God bij de scheping voor ogen had².

Samen dragen

Terecht wordt dit **beeld**dragen in het **huwelijksformulier** niet alleen genoemd, maar ook uitgewerkt. Het **gaat** erom, dat **we** dit concreet zien met elkaar.

Zo wordt van de **man** gezegd, in de editie van **Berkel**: 'Evenals Christus het **hoofd** is van **zijn** gemeente, is de man het hoofd van zijn vrouw. Christus heeft zijn gemeente liefgehad en zich helemaal voor haar gegeven. Zo moet de man met liefde en zelfverloochening het **hoofd zijn** van zijn vrouw; hij moet zich verantwoordelijk weten voor haar welzijn, haar geborgenheid en goede leiding geven. Zo gaat hij **haar** voor in **een** leven met de He-re.'

Zonder elk woord nu afzonderlijk te wegen, kan gezegd worden dat de vergelijking volstrekt duidelijk is. Dit is, wat in het bekende Ef. 5 : 22-33 wordt bedoeld. *De* man laat **naar zijn vrouw toe voortdurend iets van Christus zien**.

Dit **beeld**dragen wordt ook uitgewerkt naar man en vrouw **sámen**, hun onderlinge verhouding. Opnieuw de editie **Berkel**: 'Als liefde en trouw man en vrouw verbinden en zij niet voor zichzelf leven, maar voor elkaar, vertonen zij de eenheid die er is tussen Christus en zijn gemeente.'

We laten even rusten, dat het 'leven voor **elkaar**' ook voor een verkeerde uitleg vatbaar is. Waar het nu om gaat, is **weer volstrekt** duidelijk. **Man** en **vrouw** laten **samen iets zien van de verbondenheid tussen Christus en zijn gemeente**.

En de vrouw dan?

Dus de man draagt **Gods** beeld. En man en **vrouw** **sámen** dragen

Gods beeld.

Maar de vrouw zelf **dan**, waar wordt uitgewerkt dat ook *zij* Gods beeld draagt? Niet in het huwelijksformulier, **zelfs** niet in de meest moderne versie.

Hier zat en zit nog steeds **een** merkwaardige kronkel in de gedachten-gang van het formulier: eerst wordt gezegd, dat man en vrouw naar Gods **beeld** geschapen **zijn**; de man **zal** in zijn hoofd-zijn iets **van** Christus laten zien; **samen zullen** zij iets van Christus en de gemeente laten zien; en vervolgens wordt aan de vrouw gevraagd, of zij het beeld wil dragen van ... de gemeente! Aan de bruidegom wordt voorgesteld: 'heb **uw vrouw** lief als uw eigen lichaam, *evenals Christus zijn gemeente liefheeft*'. Vervolgens wordt tegen de **bruid** gezegd: 'heb uw man lief en vertrouw u aan hem toe, zoals de gemeente **zich aan Christus toevertrouwd**'.

Op zichzelf **genomen** is dat al-kmaal juist, maar het verschil is opvallend: de **man** draagt het beeld van Christus, maar de vrouw komt niet verder dan het dragen **van** het beeld van de gemeente. Waar is dan gebleven, dat ook zij het beeld van Christus draagt?

Hulp

Naar mijn idee is die gedachte ergens gesneuveld, **toen** de aanduiding 'hulp' onduidelijk werd. Het is een **uitdrukking** geworden, die op de klank af als negatief wordt ervaren. Een hulp is geworden tot een hulpje. Maar dat is de **bedoeling** niet, uiteraard. Iemand die bijv. in de hulpverlening werkzaam is voelt dit beter aan: als iemand hulp **nodig** heeft, is hij (tijdelijk) afhankelijk van je. Dat is wat God de mens laat ervaren in het Paradijs. Alles is zeer goed, maar nog niet af. Er mist nog iemand, Adam is alleen, hij merkt dat hij geholpen moet worden.

Vandaar de aanduiding 'hulp'. Dit woord wordt in de Schrift vaak van **God** zelf gebruikt. Het is een **woord**, waarin waardering, ver-

KERNREDACTIE:

PROF. DR. M. TE VELDE,
DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP.

OVERIGEREDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS.
A.L.Th. DE BRUMME, DRS. G. GUNNINK,
DRS. B. LUITEN, PROF. DR. C.J. DE RIJ-
TER.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DRS. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:

W.L. DE GRAAFF, Wortmanstraat 138, 8265
AG Kampen, Tel. (038) 3331201.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24,8260 AA te Kam-
pen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.,
Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25,4460 AA
Goes. Tel. (0113) 215591.

ABONNEMENT:

f 85,75 per jaar; f 46,25 per halfjaar; studen-
ten f 70,25 per jaar (binnenland). Buitenland:
f 144,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan,
maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee
maanden voor het verstrijken van de beta-
lingstermijn (opzegging van jaarabonnement
vóór 1 november, van een halfjaarabonne-
ment vóór 1 juni).

Losse nummers f 1,95 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij
de Stichting Bralectah.

Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,84 per mm. Contracttarief op aan-
vraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de
uitgever is het niet toegestaan artikelen uit
dit blad over te nemen.

ISSN 065-5191

wachting en vertrouwen door-
klinkt. Zo beginnen wij iedere kerk-
dienst met een citaat uit Psalm 124:
'Onze hulp is in de naam van de
HERE, die hemel en aarde ge-
maakt heeft'. Daarmee geven wij
aan, dat wij zonder Hem niet ver-
der **kunnen en** niet verder willen.
Van **Hem** zijn wij geheel afhanke-
lijk, Hem behoren wij toe, daarom
komen wij samen om God te ont-
moeten. Wie 'hulp' zegt, **kijkt** niet
omlaag maar omhoog, vol **verwach-**
ting. Zo is de bijbelse **waarde** van
dit woord. Denk **ook** aan Ps.146:
'Welzalig hij, die de God van Ja-
kob tot **zijn** hulpe heeft'. In het
nieuwe testament wordt dit betrok-
ken op Jezus Christus. Bijv. in
Hebr. 2 : 18: 'Want doordat Hij
zelf in verzoeken geleden heeft,
kan Hij hun die **verzocht** worden,
te hulp komen'. En even verder het
bekende: 'Laten wij daarom met
vrijmoedigheid toegaan tot de
troon der genade, opdat wij barm-
hartigheid ontvangen en genade
vinden **om** hulp te verkrijgen te ge-
legener tijd' (4 : 16).
Is het dan niet een 'must', iets van
deze **Schriftuurlijke waarde** van de
vrouw als hulp in het **formulier** op
te nemen?
En kan dan **ook** niet ronduit wor-
den gezegd dat de vrouw als **hulp**
van de man *her beeld van Christus*
draagt?

Weerstand

Het is opvallend, hoe tegen deze
gedachten **een** soort natuurlijk ver-
zet **leeft**. Zo hoorde ik laatst ie-
mand zeggen, dat deze verbinding
absoluut niet kan, **want**, zo **zei** hij:
'Van mijn vrouw verwacht ik **ande-**
re hulp dan van de Here'.
Dat is nu het pijnpunt ten voeten
uit. En tegelijk het punt van ontspo-
ring. Want het staat er zo duidelijk
in Gen. 1 en 2, dat God de vrouw
als **hulp** schiep en **zó** naar **zijn**
beeld. Haar hulp-zijn is **dus** ook
voluit bedoeld als het laten zien
wie **God** is, daarin staat zij op één
lijn naast de man.
Kun je dan zeggen, dat je van je

vrouw andere hulp **verwacht** dan
van de Here? **Dan** is het m.i. eerder
nodig, dat je h a r liefdevolle inzet
leert zien als hulp die **God** je geeft!
En dat je daar respect voor hebt.
Want in die lijn zou een **vrouw** ook
wel kunnen zeggen, dat zij van
Christus een andere geborgenheid
ontvangt dan van haar **man**. **Voor**
een groot deel is dat waar, uiter-
aard! Christus' liefde reikt veel ver-
der. En toch is het **onmiskbaar**
Gods bedoeling dat man en **vrouw**,
elk op **eigen** wijze, van die godde-
lijke geborgenheden hulp een af-
spiegeling laten zien.

Onderdanigheid

Dit werkt in alles door, ook in de
onderdanigheid. Het woord is reeds
lang geschrapt uit het **formulier**,
omdat het een andere betekenis en
gevoelswaarde heeft **gekregen** dan
in de Schrift is bedoeld. **Maar** de
zaak is uiteraard springlevend.
Wie is onderdanig aan wie?
Wel, **in Christus** ben je onderdanig
aan elkaar, **schrijft Paulus aan de**
gemeente te Efeze (Ef. 5 : 1). En
daarvoor gebruikt hij **een** sterk
woord! Het is te gebruiken voor
een slaaf ten opzichte van **zijn**
beer. Dat wekt verbazing, staan
mijn broeders én **zusters**(!) zover
boven **mij**? Moet ik mij zo diep
neerbuigen voor hen? Maar hoe
kan dat dan wederzijds zijn?
Wel, het geheim zit in de —x%-
ging: '...en **weest** elkaar onderda-
nig in de vreze **van Christus**'. In fei-
te **buig** je voor **Hem**, het Hoofd **van**
de kerk (4 : 15), en **daárom** ben je
bereid tot alle dienstbaarheidje-
gens de **leden** van zijn lichaam. In
hen **kom** je het **werk** van de Heer
tegen, ze dragen zijn beeld, ze wor-
den vernieuwd naar zijn beeld (4 :
20-24); **dat** dwingt respect af, ont-
zag.
Rondom deze zelfde woorden for-
muleert de apostel dan het **christe-**
lijk huwelijksleven, de **wederzijdse**
bereidheid elkaar te dienen en de
achting **voor** elkaar.
Hoe **kan** dan **gezegd** worden, dat
de onderdanigheid in het huwelijk

éénrichtingsverkeer is? Keer op
keer kom je **dat** tegen, laatst nog in
het maart-nummer van *Wegwijs*³.
Daar **wordt** uitgelegd, dat de onder-
danigheid vaak wel onderling is,
wederzijds, maar toch niet altijd.
Citaat: 'In Efeziërs 5 lees je over
de man dingen die je zo niet van de
vrouw leest. De man heet hoofd
van zijn **vrouw**. Juist daarom zal de
vrouw onderdanig moeten zijn aan
haar man. En er staat niet dat de
vrouw ook hoofd is van de man.
De termen hoofd en hulp zijn blijk-
baar niet onderling verwisselbaar.'
Dat hoofd en hulp niet verwissel-
baar zijn, is juist. Maar dat neemt
niet weg, dat hoofd en hulp beiden
dragers zijn van het beeld van
Christus! De Heiland zelf ziet naar
je **om** in de echtgenoot die je ont-
vangt. **Hij** biedt de **vrouw** zijn ge-
borgenheid in de man die Hij haar
schenkt. Hij geeft de **man** zijn hulp
in de vrouw die Hij hem geeft. Zo
is er wederzijds **een** ontvangen van
elkaar als een geschenk van hoger-
hand, met alle ontzag en onderda-
nigheid die daarbij past. Als je het
beeld van Christus ziet in de ander,
word je klein. **Daar** gaat het om.
Dan heeft de vrouw ontzag voor
haar hoofd, en de **man** heeft ontzag
voor zijn hulp.
Eens te meer blijkt hier m.i., dat
het echt nodig is dat duidelijk
wordt uitgewerkt in het **huwelijks-**
formulier, dat **ook** de vrouw Gods
beeld draagt. De vrouw ziet op
naar haar hoofd; maar ook de man
kijkt op naar zijn hulp. Want bei-
den zien **iets** van God in de ander.

Drogreden

Een tegenwerping die ik laatst
hoorde **was**: 'Nergens **in** de Bijbel
staat, dat de man onderdanig **moet**
zijn aan de vrouw; altijd staat er,
dat de vrouw onderdanig moet zijn
aan de **man**'. Daar lijkt geen speld
tussen te hijgen, maar toch is het
een drogreden.
Want het staat er dus wèl, tenmin-
ste in Ef. 5 : 21. Dat **een** man on-
derdanig is aan een zuster in het ge-
loof, houdt niet op zodra hij met

die zuster **trouwt**.

Bovendien, als je de teksten opzoekt **waar** het om gaat, blijkt, dat het steeds gaat om een **teksten**-paar. Tegen de man wordt dan gezegd, dat hij zijn vrouw moet liefhebben; en tegen de vrouw dat ze **aan** de man onderdanig moet zijn. Zo komen ze drie keer samen voor: in Ef. 5 : 22,25; Col. 3 : 18,19; en in 1 Petrus 3 : 1,7 iets minder duidelijk.

Op **grond** van deze teksten zou je dus met hetzelfde gemak kunnen concluderen, dat de vrouw haar man **niet** hoeft lief **te** hebben. Want die opdracht krijgt alleen de man, nietwaar?

Ieder begrijpt, dat dit niet waar kan **zijn**. Het gaat om een totale gezindheid in geloof, die man en **vrouw** met elkaar delen. **Alleen**, ze hebben **elk** hun eigen **valkuil**: een **man** is nogal geneigd de baas te spelen en de liefde te **vergeten**, terwijl een **vrouw** de **drang kan** hebben zich op de voorgrond te drukken om zich te laten gelden. Op die manier worden zij aangesproken, elk in hun eigen positie.

Heer

Een ander **bezwaar** tegen deze gelijkwaardige benadering van hoofd en hulp zou zijn, dat **Sara haar man** 'haar heer' noemde. Op die manier houdt Petrus haar ten **voorbeeld** aan andere gelovige vrouwen (1 Ptr. 3 : 1-7).

Het is **echter** zeer de **vraag**, of dit gedeelte in **de brief** van Petrus inderdaad **bedoeld** is om de ideale verhouding in het huwelijk te beschrijven. Veeleer gaat het over **allerlei vormen van lijden w onrecht**. In **hoe verre** ben je gehoorzaam aan een **goddeloze** overheid (2 : 13-17)? Hoe stel je je als slaaf op tegenover een hardvochtige heer (2 : 18-25)? Hoe ga je als vrouw om met een ongelovige echtgenoot (3 : 1-7)? In **dàt** kader schrijft **Petrus** over het huwelijk: **wat** moet je doen, als je bang bent voor je man, als hij je bedreigt (3 : 6)?

Het antwoord is geduld en liefde, niet terugschelden maar verdragen, zolang als mogelijk is, ziende op **Christus** die alles verduurd heeft. **Probeer** respect **op** te brengen voor je **man**, al is hij het die je verneert. Op **die** manier noemde Sara haar man haar 'heer'. Tot twee keer toe is zij door Abraham **uitgegeven** voor zijn zuster, zodat zij in het huis kwam van andere vorsten, eerst in **Egypte**, **daarna** bij de **Filistijnen**⁴. De aanspraak '**heer**' kwam recht uit haar hart, juist in een emotionele situatie waarin Sara haar **man** afviel, Gen. 18 : 12⁵. Dit **kan** dus onmogelijk een argument zijn, om in een christelijk **huwelijk** de **wederzijdse** onderdanigheid **in** de vreze **van Christus te** bestrijden.

Tekst

Dit alles zou **als volgt kunnen** doorklinken in een herziene **tekst van het huwelijksformulier**. Eerst bij de instelling:

'Na de schepping van hemel en aarde schiep God de mens naar zijn beeld. Hij schiep hen als man en **vrouw** in een bijzondere **levenseenheid**, zo lezen wij in Genesis 2.

Eerst liet God Adam ontdekken, dat het niet goed was om **alleen te zijn**. De mens had iemand nodig die bij hem paste, om in alles het leven met hem te delen. Een hulp, zoals in de Schrift de **HE-RE** de hulp van zijn volk wordt genoemd. Een **aanduiding** die verwachtingen vertrouwen wekt. God liet de man op deze manier ervaren, dat **hij**, al was hij het eerst geschapen, van zijn vrouw afhankelijk is.'

D a m bij de wederzijdse **verplichtingen**, zoals die aan bruidegom en bruid worden voorgehouden:

'Bruidegom, heb **uw vrouw** lief als uw **eigen** lichaam en zorg voor haar met de inzet van heel **uw** leven, zoals Christus zijn ge-

meente liefheeft en borg voor haar staat. Zorg zo ook voor het welzijn **van uw** gezin. **Wees** trouw in uw werk. Vrees de He-re! Leef verstandig met uw vrouw en bewijs haar eer. Zij deelt **immers samen** met u in Gods genade in dit en in het **toekomstige** leven. Dan **zult** u vrijuit tot God kunnen bidden en verhooring ontvangen.

Bruid, heb uw man lief als u zelf. Wees uw **man** tot hulp in alle dingen die naar Gods wil zijn, over de volle breedte **van** het leven. **Vertrouw** u toe aan uw **man**: zie zijn liefdevolle zorg als geborgenheid die Christus u geeft. Zorg goed voor uw gezin. Draag **ook** zelf het beeld van uw Heiland in al uw werk. Vrees de He-re! Wees niet uit op uiterlijk vertoon, **maar** laten uw goede werken uw sieraad zijn, in het gezin en daar buiten.

Blijf elkaar **trouw** en leef beiden **van** Gods genade. Draag samen de verantwoordelijkheid en zorg voor uw **gezin** en zet u ervoor in **ook** anderen **te** helpen. Wees een zegen **voor** allen op de plaats die **God** u geeft in de gemeente en in de **samenleving**.'

¹ A. de Snoo, *Met Berkel getrouwd?* in *De Reformatie* dd. 28 december 1996.

² Vergelijk bijv. Hebr. 2 : 5-10.

³ A.J. van Zijlkom, *Verwondering over bijbelse orde*, in *Wegwijs*, maart 1997, blz. 61.

⁴ Gen. 12: 10-20 en 20: 1-18.

⁵ Zo P.H.R. van Houwelingen in zijn *I Petrus, Rondzendbrief uit Babylon*, serie CNT, Kampen 1991, blz. 112.

M meditatief

En bij het horen van deze woorden viel Ananias neder en blies de adem uit.

Hand. 5 : 5a

Onmacht?

Kunt u uw **bijdrage** verhogen?
Dan **komt** het wel eens **voor** dat **we** zeggen: 'Nee, dat kan ik niet', terwijl we eigenlijk **zouden** moeten zeggen: 'Nee, dat wil ik niet.'
Maar dat laatste zeg je niet zo gemakkelijk. Het **staat** veel **mooier** om je **op** je onmacht te **beroepen**. Geen mens **kan** controleren of je niet meer kunt geven. Bovendien: doen niet veel **meer** christenen zo?
Toch is de **kans** groot dat je schrikt bij het lezen van de **geschiedenis** van **Ananias** en **Saffira**.
Aan de andere kant: is de **straf** niet **zó** buitengewoon **streng**, dat je je schrik ook **weer** vlug kwijt bent?
Als de Heilige Geest nog zo **zou** doen **zouden** er veel doden vallen onder Gods volk. Het **kost** uiteindelijk ook niet zoveel moeite om de schrik over deze geschiedenis te laten wegebben...

Onvolmaakt

Na pinksteren ontstaat er iets prachtigs in Jeruzalem: **een** gemeente die een echte gemeenschap is. Een echte diaconale gemeente. Uit liefdevolle wil verkochten gemeentelieden grond **of** huis om **de** armen **ermee** te helpen. Hier snijdt de Geest datgene door wat Paulus de wortel van de zonde noemt: de geldzucht. Zo'n **gemeente** treft ons: we **zijn** nog steeds een kerk gewend die

volhardt **bij** de leer **van** de apostelen. Maar een **kerk** die **zó** gemeenschap is zijn we **ontwend**. Daarvoor leven er nog te veel klachten over de **kerk als** gemeenschap van de heiligen.

Het heeft iets geruststellends dat de Jeruzalemse **gemeenschap der heiligen** niet **zó** heilig is als we dachten. **Ananias en Saffira zijn er** ook nog. Een hoofdstuk later worden de zeven aangesteld om de gemeente in haar diaconaat ondersteuning te geven. Volmaakt is **ook** de **eerste** gemeente niet. Maar waarom vallen er dan twee doden in deze gemeente?

Genade

Het is opmerkelijk dat Petrus **Ananias** niet hard valt omdat hij een deel van het geld wil houden. In de christelijke kerk hoeft niet iedereen hetzelfde te doen. Je hoeft **blijkbaar ook** niet even **vér** te zijn in de liefde.

Dat is nog niet de dood in de **gemeente**. De valse schijn is dodelijk! In een prachtige gemeente als Jeruzalem is het verleidelijk om je mooier voor te **doen** dan je bent. Die verleiding is er nu **ook nog**. **Om** verschillende redenen. Zijn **we** bijvoorbeeld **écht** bereid ons te bekeren, indien nodig? Of: **kunnen** we voldoende liefdevol omgaan met **beleden zonden van** anderen? Of: zien we dat ambtsdragers **namens Christus optreden**? In Jeruzalems **kerk** leefde men **niet** van goede **werken**, maar **van de** genade. De Geest is de Geest van Jezus **Christus!** Daarom past er geen valse schijn in de kerk. Als we **dát** beseffen zijn ook wat ons betreft **Ananias en Saffira** niet voor niets **ge-**

storven. En is **zeker** Jezus **Christus** niet **tevergeefs** gestorven. Zijn genade vergeeft én vernieuwt. Zo werkt de Geest het nieuwe leven: een leven **van en in** liefde.

Extra nummers van De Reformatie...

...kunt u bestellen door overmaking van de kosten op **postrekening 40 60 40 t.n.v.** De Reformatie-Goes, onder vermelding **van** jaargang en **nummer**.

Dit zijn de kosten (incl. porto):

- 1 ex.: f 3,35
- 2 ex.: f 6,00
- 3 ex.: f 8,65
- 4 ex.: f 10,60
- 5 ex.: f 12,55

Na ontvangst van het bedrag wordt uw bestelling per **omgaande** uitgevoerd.

W wandelen met God

Heel even maar komt Henoch voor in de bijbel. Maar iedereen kent hem. Henoch wandelde met God. En hij was niet meer, want God had hem opgenomen. Dat maakt hem tot een **bijzonder figuur**. Een beetje onbereikbaar voor een gewoon mens. Want wie maakt m iets nou nog mee?

Toch was hij niet de enige! Van Noach staat het ook in de bijbel dat hij wandelde met God (Gen. 6 : 9). En dat is toch weer een stapje dichterbij. Want Noach is gestorven, net als alle mensen. Maar ook Noach lijkt vaak onbereikbaar. In zulke verhalen lijkt het contact met God heel direct mogelijk. Om jaloers op te worden.

Jaloers?

in hun tijd waren Henoch en Noach inderdaad bijzonder. Ze vielen op in een tijd dat veel mensen niet naar God vroegen. Als je wandelt met God, geeft dat aan je leven kracht. En dat is het waar we nog steeds behoefte aan hebben.

Maar moet je daarvoor jaloers zijn op toen? Wie vandaag leeft gaat inderdaad anders om met God dan Henoch. Maar is het daarom ook minder direct? De bijbel van Henoch was nog maar zo ontzettend dun! En in die van ons kun je God uitvoerig leren kennen. Hij heeft er ook alles aan gedaan om Zich te geven. Maar bovendien hebben wij de Heilige Geest ontvangen. God is er dus altijd bij.

Als je 't zo bekijkt heeft God ons wel bijzonder bedeed. Best mogelijk, dat Henoch wel met ons had willen ruilen. Er is alle reden om jaloers te zijn op iemand die Christus

kent. Maar is ons probleem vaak niet dat we dat nou juist w gewoon vinden?

Oefening

Als je iets gewoon vindt, kan het een sleur worden. En dat is dodelijk in de omgang met een ander. Er ontstaat zo gemakkelijk verwijdering. De echte omgang met elkaar sterft langzamerhand af. Dat is zeker dodelijk als God die Ander is. Een belangrijk middel om daaraan te ontkomen is oefening. Geloven gaat niet vanzelf. Het ligt ook niet voor de hand om dichtbij God te leven. Daarom is er steeds oefening voor nodig. Oefening in de godsvrucht heet dat in de bijbel. Die oefening gaat over veel dingen. Maar uiteindelijk komt het neer op dat ene, & de omgang met Hem levend blijft. Dat je vernieuwing kent in je contact met God.

Wandelen met God

Om die oefening te stimuleren zijn we een paar jaar geleden deze rubriek begonnen. Natuurlijk is de naam van deze rubriek een herinnering aan Henoch. Er zit iets bijzonders in dat bericht over die man, die maar zo kort in de bijbel voorkomt. Dat hij wandelde met God dat geeft een bijzondere glans aan zijn leven. Dat contact met God was zelfs zo intens, dat hij zo maar de hemel binnenwandelde. Juist daarom lijkt het ons vaak zo'n uitzondering om met God te wandelen. Je kijkt als het ware naar iemand die boven het alledaagse uitstijgt. En zo lijkt hij onbereikbaar. Toch is dat juist niet de bedoeling.

Henoch is geen grote uitzondering. Zijn verhaal is er juist om ons een hart onder de riem te steken. Het kan echt, met God wandelen! En het geeft je leven een bijzondere glans. Dat is zeker bijzonder, maar niet onbereikbaar. Door geloof is & mogelijk. Dat is het juist wat Henoch ons zeggen wil (vgl. Hebr 11 : 5, 6).

Wandelen met God is weggelegd voor wie ingaat op wat God gezegd heeft. Daarom proberen we in deze rubriek hulp te bieden om de omgang met God levend te houden. Dat is in de praktijk voor ons allemaal een probleem. Als we elkaar dan van dienst kunnen zijn, moeten we het niet laten.

Het beeld van een wandeling is uitnodigend genoeg. Een wandeling kan heerlijk ontspannend zijn. Je geniet van elkaars nabijheid. Je vindt ruimte om vertrouwelijk bij elkaar te zijn. Het is een geschenk als je dat bij God kunt vinden. Vertrouwelijk bij Hem zijn. Met Hem overleggen wat je bezighoudt.

Praktisch geloofsleven

Daarmee is voor een groot deel ook aangegeven wat voor soort onderwerpen we hier aansnijden. Je zou het kort kunnen samenvatten als de dingen die tot het praktisch geloofsleven horen. Daarbij kun je denken aan bidden en gebedsmoeiten, groei in het geloof, Gods leiding in je leven enz. Overigens herinneren we u er aan dat u als lezer zelf daar ook suggesties over kunt doen. We hebben niet te klagen over reacties, maar meestal gaat men dan in op artikelen die verschenen zijn. Maar als u zelf een

onderwerp hier graag aangesneden zou zien, kunt u dat rustig **doorgeven**. Hartelijk welkom, dan **kunnen** we u ook gericht van dienst zijn.

De weg van God

Toch is dat niet het enige dat belangrijk is voor wandelen met God. Het gaat niet alleen over de vertrouwelijke omgang met Hem. Er zit **ook een** kant aan, die meer zichtbaar is. Als je dicht bij de Here leeft, merk je dat ook aan iemands **doen** en laten. En dat is logisch. Als je wandelt met God, laat je je **ook** door Hem de weg wijzen. Want er zijn ook paden waar Hij vreemd is. En wij kennen wegen **waar** we Hem niet tegenkomen. Vandaar dat we **zulke** (noem **het**: ethische) onderwerpen hier ook aansnijden. Om en om met die andere.

Bijzonder

Zoals gezegd hebben we niet te klagen over reacties op deze rubriek. Veel lezers geven aan dat ze er behoefte **aan** hebben. Ik denk dat dat komt door de tijd **waarin** wij leven. **Onze** samenleving heeft niet zo veel meer dat aan God herinnert. Daardoor **kan** Hij **ook** ver weg lijken. Je moet er ook meer voor vechten om iets van Hem te merken. Het is vandaag ook echt bijzonder als je **een christen** bent en daar ook voor wilt uitkomen. Wat dat betreft lijkt het wel op de tijd van Henoch en de dagen van Noach. Maar misschien helpt dat ons juist wel om ons ook aan hun **verhaal** op te trekken. Want vanuit de bijbel roepen ze ons als het ware toe: Met God gaat **het** echt. Als je met Hem wandelt, krijgt je leven kracht. Op die manier zijn ze niet **onbereikbaar**. Want zij kregen het van dezelfde God als wij. Niet dat het daarmee gewoon wordt, wandelen met God. Integendeel. Als het gewoon wordt, slijt het uit. Als God je leven binnenkomt is dat heel bijzonder.

H. Veldman

B boekbespreking

DE WILLIAM & MARY-TRILOGIE VAN MARJORIE BOWEN

Het is **een** verrassend gegeven dat de **historische** romans van de Engelse schrijfster Marjorie Bowen nog altijd ruime belangstelling genieten. Je zou bijna van een historisch moment **kunnen spreken** nu **er** weer een Engelstalige editie van enkele van haar **boeken** is uitgekomen. Historisch, omdat de schrijfster – haar eigenlijke naam was Gabriëlle Long, geboren Vere Campbell – in 1952 op 64-jarige leeftijd is overleden. Haar **boeken** zijn dus zeker een halve eeuw **oud**. Maar dan kan het niet anders of Marjorie Bowens **boeken** moeten echt 'de moeite waard zijn'. De oudere lezers onder ons zullen dat intussen gemakkelijk kunnen bevestigen. Veel van haar **werk** verscheen vroeger gewoon in het Nederlands. Intussen is het opmerkelijk dat een Engelse dame haar speciale voorkeur had voor Nederland! **Meer** dan één boek van haar vertelde over onze vaderlandse geschiedenis, onder meer over Willem van Oranje – in Nederlandse vertaling **Prins en Ketter** (uitg. De Banier). Maar **ook** schreef ze over Oliver Cromwell, de Lord Protector van Engeland in het midden van de 17e eeuw en over de eerste Amerikaanse president, George Washington. Toch heeft Marjorie Bowen haar krachten **vooral** gegeven aan de realisatie van een **trilogie** over de Oranje-stadhouder-koning Willem III en zijn echtgenote Mary Stuart. Daarin beschrijft ze **hoe deze** twee **koninklijke** figuren zij aan zij ston-

den in hun moedige strijd voor het behoud van de godsdienstige en politieke vrijheden van Engeland en – indirect – van heel West-Europa. Die was gericht tegen de r.k. absolutistische politiek van de Franse Zonnekoning, Lodewijk XIV. Het beslissende jaar werd 1688 toen de 'Revolution' tegen Jacobus II 'Glorious' slaagde en er in 1689 een Europees verbond tegen Lodewijk XIV tot stand kwam. De intelligente en strijdbare Willem III wist zelfs het r.k. Spanje aan de zijde van het protestantse Engeland en Nederland te krijgen. Mijn wens m.b.t. de boeken van Marjorie Bowen zou zijn: laten ook de jongeren op de christelijke middelbare scholen eens iets – in het Engels! – gaan lezen van deze historie. Het is zonder meer verantwoorde literatuur en je dient er ook nog een historisch belang mee! Van harte aanbevolen – trouwens ook voor de ouderen die makkelijk Engels lezen.

N.a.v.: Marjorie Bowen, *William & Mary Trilogy, Volume 3: For God and the King*, Uitgegeven door Inheritance Publications, Neerlandia (Canada) en Pella (USA). ISBN 0-921100-44-2. Paperback 350 pagina's; prijs CN \$ 15,95; US \$ 11,90.

PIJNBESTRIJDING BIJ KANKER

Een afweging"

E.A. Runhaar

Inleiding

De medische behandeling van (kan-ker)patiënten kun worden onderscheiden in *curatieve* en *palliatieve* zorg. (Voor de verklaring van enkele medische termen verwijs is naar de verklarende woordenlijst aan het einde van **dit artikel**). Bij een curatieve behandeling is de *bedoeling* van de behandeling om genezing te bewerkstelligen. Bij een *palliatieve* behandeling is het doel om de klachten te verlichten. Deze ondersverdeling geldt voor de behandeling van iedere patiënt, maar wordt in de praktijk vooral gehanteerd in de kankergeneeskunde (oncologie).

Soms zullen beide typen behandeling naast elkaar bestaan: een patiënt met kanker wordt behandeld met de bedoeling *om* genezing te bewerken, maar intussen wordt ook een behandeling ingesteld om de klachten te verlichten. Soms is genezing niet (meer) mogelijk. De behandeling is dan alleen gericht op verlichting van klachten; dit soort behandeling noemt men *palliatief*. De laatste jaren bestaat er binnen de geneeskunde *als* geheel, maar binnen de oncologie in het bijzonder, een grote *aandacht* voor de palliatieve zorg. Er verschijnen vele publicaties op dit gebied. Als voorbeeld wil ik noemen een uitgave van twee integrale kankercentra (IKN en IKA): Richtlijnen voor *palliatieve zorg* in de *huisartsen*-praktijk, uitgegeven in 1997 en een ander heel praktisch boekje: *Cancer Pain Relief, a practical manual*, uitgave van de European School of Oncology. Een *belangrijk* onderdeel van de palliatieve zorg is de pijnbestrijding. Dat hiervoor *extra* aandacht *bestaat* is ook hard nodig.

Uit studies blijkt dat pijn bij kankerpatiënten ernstig wordt *onderbehandeld*. Tevens blijkt er een psychologische barrière te zijn bij artsen die de pijnbehandeling bij *kanker*patiënten minder adequaat maakt. Het is dan ook *van* groot belang dat er veel aandacht wordt gegeven aan palliatieve zorg, ook in de medische opleiding. In dit artikel wil ik ingaan op de pijnbestrijding bij kanker. In wezen is deze pijnbestrijding niet anders dan bij andere ziekten, maar bij kankerpatiënten is soms een hoge dosis pijnstillers nodig. Daardoor komt met name bij deze categorie patiënten de ethische vraag naar voren hoe ver men kan gaan met de dosering *van* de opiaten en of men *levensver*korting als bijwerking mag accepteren.

Pijn en pijnbestrijding

Pijn is *een* onaangename zintuiglijke en emotionele reactie ten *gevol*ge van een dreigende of feitelijke weefselbeschadiging, of wordt beschreven in termen van *weefsel*beschadiging (definitie *van* de International Association for the Study of Pain). Pijn is te onderscheiden in acute en chronische pijn en een ander onderscheid wordt gemaakt in neuropatische en nociceptieve *pijn*. Neuropatische pijn wordt veroorzaakt door beschadiging van of *druk* op zenuwen en vereist vaak specifieke technieken om *deze* pijn te stillen. Pijn door *weefsel*beschadiging heet nociceptieve pijn. *Wij* zullen het hier voornamelijk hebben over de chronische *nociceptieve pijn*. Pijn *is* altijd subjectief en wordt behalve de oorzaak in het weefsel tevens in *belangrijke* mate beïnvloed door de *beleving* van de

pijn. Het is daarom niet mogelijk om een goed pijnstillend schema aan te bieden zonder een goede communicatie met de patiënt. Vooral bij de chronische pijn is het van belang dat de patiënt weet dat er aandacht is voor zijn pijnprobleem en dat hij geen angst heeft *om* in de steek te worden gelaten. Dit helpt op zich al in de pijnbeleving. Pijnbestrijding behoort tot het vakgebied van de algemene arts maar bij een klein percentage van de patiënten moet de hulp worden ingeroepen van een anesthesioloog voor speciale pijnbestrijdende technieken *en* soms is de hulp van *een pijn*team gewenst. Het is echter van groot belang dat de huisarts *of* specialist goede pijnbestrijding weet te geven. Voor het merendeel van zijn patiënten *zijn* namelijk geen specifieke technieken nodig. Terecht wijzen Zylicz en van Dijk erop dat de vraag naar euthanasie vaak wordt gevoed door een slecht palliatief beleid. Daarom *is* training van huisartsen en specialisten in dit opzicht *van* groot belang. Een dergelijke training kan bijvoorbeeld gebeuren door integrale kankercentra of regionaal door een hospice. Ook zal er meer aandacht moeten zijn voor dit deelgebied in de artsenopleiding.

Over het algemeen wordt de behandeling van nociceptieve pijn gefaseerd. In *fase 1* wordt de pijn behandeld met pijnstillers, die niet via het centrale zenuwstelsel werken, maar die hun werking uitoefenen ter plaatse van de *zenuwuite*inden in de weefsels.

In *fase 3* worden opiaten toegediend, al *dan* niet in combinatie met andere middelen.

Tussen fase 1 en fase 3 bevindt

zich *fase 2*, waarin zwakwerkende opioïden worden gegeven. Dit zijn middelen die op het centrale zenuwstelsel werken en afgeleid zijn van opiaten, maar die niet onder de **opiumwet** vallen, omdat het **bijwerkingenpatroon** veel milder is. Behalve de toediening van medicijnen via de mond of via de anus (zetpil), kunnen deze ook via een infuus, onderhuids of in de spier worden toegediend. Ook kunnen pijnstillers worden gegeven via een catheter, die **naast** het **ruggemerg** is geplaatst. Hierdoor ontstaat een regionale **pijnstilling**. Bij chronische pijn moet **pijnstilling** volgens een **vast** schema worden toegediend en voorschrijven van medicamenten 'zonodig' is over het algemeen uit den boze. De dosering van pijnstillers moet worden **verhoogd** tot de patiënt **pijnvrij** is en **zonodig** moet worden overgeschakeld naar een volgende categorie pijnstillers. Als de patiënt pijnvrij is, kan **soms** de dosering **weer** voorzichtig worden verlaagd.

Bijwerkingen van opiaten

Vrijwel alle medicamenten hebben ongewenste effecten. Dit noemen we bijwerkingen. De opiaten hebben een heel scala van bijwerkingen, zoals obstipatie, misselijkheid, sedatie (veroorzaken van slaperigheid), **droge mond**, **urineretentie**, veranderde cognitieve functies **slaapveranderingen** en **ademdepressie**. Het is van belang deze bijwerkingen te onderkennen en te behandelen. **Met name** zal vrijwel altijd een **laxeerbeleid** moeten worden ingesteld. De **sedatie** is meestal tijdelijk **van aard** en verdwijnt binnen twee tot vier dagen.

Ademdepressie is **een** zeer bekende bijwerking van opiaten en dit kan **zowel** bij acute als chronische toediening optreden. Bij chronische toediening van opiaten in opklimmende dosering **ontstaat** soms een ethisch dilemma. Met name bij patiënten met ademhalingsproblemen kan de toediening van opiaten **levensverkorting** als bijwerking heb-

ben. En indien men opiaten geeft om ernstige kortademigheid te bestrijden, is bij de **terminale** patiënt levensverkorting te verwachten. Hier komt dan **ook** de vraag naar voren, wat ethisch toelaatbaar is, als men euthanasie ten principale afwijst.

Rapport van de Commissie R Emmelink

Alvorens te komen tot een beoordeling van wat ethisch toelaatbaar is, is het goed om te kijken naar de huidige praktijk van stervensbegeleiding in Nederland. De '*Commissie onderzoek medische praktijk inzake euthanasie*' (commissie R Emmelink) heeft een degelijk onderzoek **verricht** naar beslissingen **rondom** het levenseinde, **zoals** deze in Nederland genomen worden. In 1991 bracht deze '*Commissie R Emmelink*' haar rapport uit. In dit rapport wordt **euthanasie** gedefinieerd als het opzettelijk **levensbeëindigend handelen door een ander dan de betrokkene op** diens verzoek. Daarmee neemt de Commissie R Emmelink de definitie over van de **Staatscommissie Euthanasie** (1985). Behalve de **euthanasiepraktijk** heeft de commissie ook onderzoek gedaan naar andere vormen van bewust **levensbeëindigend handelen**. Er wordt een indeling gemaakt in vier soorten van **levensbeëindigend handelen** zonder uitdrukkelijk verzoek: 1. het intensiveren van pijn en symptoombestrijding met als neveneffect een geringe **levenverkorting**. 2. het **staken** of niet beginnen van een **levensverlengende** behandeling. 3. het actief beëindigen van het leven op een **moment** dat de vitale functies **reeds** beginnen te falen. 4. het actief beëindigen van het leven op een **moment** dat de vitale functies nog intact zijn.

De Commissie R Emmelink rekent de eerste drie handelingen onder 'normaal medisch handelen'. In mijn opinie vallen alleen de eerste twee categorieën onder normaal

medisch handelen en zijn categorie 3 en 4 te betitelen als actieve levensbeëindiging zonder verzoek. Daarmee valt deze handelwijze ook niet onder de definitie van euthanasie. De Commissie probeert het handelen van artsen volgens categorie 3 te rechtvaardigen door het te betitelen als 'stervenshulp' (levensverwachting meestal korter dan een week volgens schatting van de behandelaar). De arts zou zich bij het **geven** van 'stervenshulp' dan **kunnen beroepen** op overmacht.

Levensverkorting bij pijnbestrijding

Uit de bovenstaande indeling van de Commissie R Emmelink blijkt wel dat er geleidelijke overgangen kunnen zijn van pijnbestrijding naar actieve levensbeëindiging. In het kader van dit artikel blijft het niet **beginnen** of staken van een **levensverlengende** behandeling buiten beschouwing. Ik zou in & relatie pijnbestrijding-levensverkorting de volgende indeling willen voorstellen:

- a. pijnbestrijding zonder levensverkortend effect.
 - b. pijnbestrijding met als bijwerking levensverkorting.
 - c. pijnbestrijding met als neveneffect levensverkorting.
 - d. actieve levensbeëindiging.
- ad a. Het overgrote deel van de **pijnbehandelingen** valt hieronder. De meeste gewone pijnbehandelingen uit **alle** bovengenoemde categorieën hebben geen levensverkortend effect.
 - ad b. Er zijn situaties denkbaar waarin bestrijding van pijn of **andere klachten** met opiaten een **levensverkortend** effect als bijwerking kan hebben. Te denken valt **bijvoorbeeld** aan patiënten die opiaten krijgen voor **ernstige benauwdheidsklachten**, **maar** ook aan patiënten die hoge doses opiaten krijgen terwijl er een **insufficiënte** (onvoldoende) ademhaling **bestaat**. Ook als men levensverkorting niet nastreeft kan

dit **soms** toch als **bijwerking** optreden. Bij patiënten die men voor ernstige benauwdheid opiaten geeft kan levensverkorting, maar soms **ook** levensverlenging optreden.

- ad c. Het komt voor dat **pijnbe-**handeling met opiaten wordt gegeven met als bijvoegmerk **levens-**verkortend handelen. Het primaire doel van het geven van opiaten, **namelijk pijn-** of symptoombestrijding wordt geleidelijk vervangen door een ander doel, namelijk levensverkorting, in deze situatie ziet men nogal eens dat opiaten in een oplopende **doser-**ing worden **gegeven** onafhankelijk van de klachten die de patiënt op dat moment aangeeft. Ook worden opiaten met dit doel wel gegeven bij comateuze patiënten.
- ad d. Actieve **levensbeëindiging** op verzoek van de patiënt valt onder de definitie euthanasie. Actieve levensbeëindiging niet op verzoek van de patiënt valt hier niet onder en de Commissie **Remme-****Link** heeft hiervoor de term 'stervenshulp' bedacht. In categorie d vallen die handelingen die op een bepaald moment op actieve wijze het leven van de patiënt bewust beëindigen. Men zou erover **kun-**nen discussiëren of dit nog wel bij de indeling van de pijnbestrijding thuis hoort. Voor de duidelijkheid van het overzicht heb ik het op deze wijze gerangschikt.

samenvatting is van de tweede tafel van de wet der tien geboden. Het **gaat** er dus om het juiste evenwicht **te** vinden. Wij mogen **onze** naaste niet opzettelijk doden, maar dienen **wel** barmhartig te zijn. Mijns inziens eist het gebod tot naastenliefde dat men patiënten niet ondraaglijk laat lijden of (letterlijk) laat stikken. **Echter** het verbod op doodslag blijft volop gelden. De grens van het **toelaatbare** bij palliatief handelen **loopt dan** tussen de bovengenoemde categorieën b en c. Deze categorieën zijn goed van elkaar te onderscheiden. Het is niet zo dat de bijwerking **levensver-**korting vloeiend overgaat in de **hoofd-**werking levensverkorting. De arts die de medicatie **voorschrijft** is zich zeer wel van zijn intenties bewust en **kan hiertussen** een goed onderscheid maken. **Ook** in de **prak-**tijk is het onderscheid helder zichtbaar. De dosering opiaten moet regelmatig worden bijgesteld. **Een** vaste **doser-**ing opiaten of een oplopend schema van dosering opiaten onafhankelijk van de klachten van de patiënt heeft **over** het algemeen als gewenst effect **levensver-**korting. Een arts die deze bijwerking niet wenst (maar eventueel wel accepteert) zal de dosering opiaten voortdurend aanpassen aan de **situ-**atie waarin de patiënt zich bevindt en het is **ook** niet moeilijk om de verpleging hierover instructies te

geven. Dit betekent niet dat er geen situaties zijn waarin de afweging moeilijk is of waarin met moeite een schatting gemaakt kan worden. Dit blijft inherent aan het vak. Daarom zal **ook de arts** de dag samen met God moeten beginnen. Maar ondanks een moeilijke afweging is het van belang om de bedoe-ling van een bepaalde behandeling duidelijk te houden. Bij het geven van opiaten zal palliatie het hoofd-**doel** moeten **zijn** en blijven.

Dr. E.A. Runhaar, internist te Hardenberg.

* Dit is een bewerking van het eerder verschenen artikel: Pijnbestrijding bij kankerpatiënten. E.A. Runhaar, Pro Vita Humana 1996: 125-128.

Beoordeling

Voor **artsen** die euthanasie afwijzen geldt, evenals voor iedere arts, dat zij zeer actief moeten zijn in het geven van een goede **palliatie**. Soms zal dit gepaard gaan met een levensverkortend effect. Hier ontstaat dus een ethisch dilemma. Het zesde **gebod** 'Gij zult niet doodslaan' lijkt in conflict te komen met het gebod van Christus 'Hebt **uw** naaste lief als uzelf'. Dit kan natuurlijk nooit **een** echte tegenstelling **zijn**, omdat het gebod van Christus tot naastenliefde

Verklarende woordenlijst

curatieve behandeling	- behandeling, die genezing tot doel heeft
palliatieve behandeling	- behandeling, die klachtenverlichting tot doel heeft
oncologie	- leer van de kwaadaardige gezwellen
neuropathische pijn	- pijn door beschadiging van of druk op zenuwen
nociceptieve pijn	- pijn door beschadiging van weefsels
opiaten	- van opium afgeleide geneesmiddelen (vallen onder de opiumwet)
analgeticum	- pijnstillers
sedatie	- slaap verwekken, rust geven
cognitieve functies	- waarnemen en overdenken van de buitenwereld
obstipatie	- Verstopping
euthanasie	- opzettelijk levensbeëindigend handelen door een ander dan de betrokkene op diens verzoek

DE WET GELIJKE BEHANDELING IN DE PRAKTIJK

D.A.C. Slump

Samenleving

Vier voorbeelden

1. Meneer Jansen heeft het druk op zijn kleine administratiekantoor. Naast hemzelf en zijn echtgenote heeft hij nog een werknemer. Er is behoefte **aan** een extra werkracht. Meneer Jansen gaat naar een uitzendbureau en neemt mevrouw de Vries in dienst. Als zij een kleine drie weken op het kantoor werkt, is het zontje van de heer **en** mevrouw Jansen jarig. **Mevrouw** de Vries feliciteert **hen** daarmee niet en slaat ook de traktatie af die haar werd aangeboden. **Dan** gaat bij meneer Jansen een lampje branden. Hij vraagt mevrouw de Vries of zij soms Jehovah's getuige is? Dat blijkt inderdaad zo te zijn. Meneer de Vries is Nederlands **Hervormd** op gereformeerde grondslag. Hij beoogt, samen met zijn vrouw, **aan** zijn reformatorische geloofsovertuiging ook binnen zijn bedrijf gestalte te geven. **Ook** bij de werving **en** selectie van personeel neemt hij deze beginselen in acht. Levensbeschouwingen die sterk afwijken **van** de christelijke levensovertuiging kunnen – met name gelet op de kleine omvang **van** het personeelsbestand – tot spanningen leiden en een vruchtbare samenwerking in de weg staan, aldus de heer Jansen. Mevrouw de Vries werd verzocht de volgende dag niet meer **terug** te **komen** omdat zij Jehovah's getuige was. De eerste drie weken had zij overigens tot volle tevredenheid op het kantoor gewerkt.

2. Joke Kramer ziet in de krant een advertentie voor medewerker keuken in een jeugdhuis. Volgens de advertentie omvat de functie het verzorgen van koffie, thee en **broodmaaltijden** alsmede het voor-

bereiden en uitgeven van warme **maaltijden**. Bovendien **moeten** de bij de keuken behorende huishoudelijke en administratieve taken worden verricht. Een **van** de functie-eisen is echter een christelijke levensovertuiging. Joke wil de baan graag hebben, **maar** heeft geen christelijke levensovertuiging. Ze wordt uitsluitend daarom niet aangenomen. Joke vindt die eis ook niet relevant voor het vervullen van een functie in de keuken en meent dat van haar niet **méer** gevraagd kan worden dat het respecteren van de christelijke levensovertuiging. Omdat in het jeugdhuis uitdrukkelijk wordt gewerkt vanuit **een** godsdienstige grondslag vindt Joke het niet onbegrijpelijk dat de hulpverleners die overtuiging wel uitdrukkelijk moeten onderschrijven, maar **voor** een ondersteunende functie als keukenhulp gaat die eis te ver.

3. in het **Reformatorisch** Dagblad verschijnt een advertentie **voor** docent aardrijkskunde/geschiedenis aan een **Reformatorische** Scholengemeenschap. Sjoerd **Haverman** solliciteert. Hij is lid van de **Gereformeerde** Gemeenten. Tijdens de sollicitatie krijgt Sjoerd een formulier voorgelegd, waarin onder andere staat vermeld: 'Op grond van de Bijbel wordt het huwelijk beschouwd als de enige samenlevingsvorm waarbinnen de **sexualiteit** als een gave van God haar plaats heeft. Ongehuwd samenwonen en een homoseksuele levenswijze dienen door het personeelslid als in strijd met Gods Woord te worden afgewezen.' Toen Sjoerd gevraagd werd of hij dit formulier met de **benoemingscriteria** wilde ondertekenen als hij zou worden benoemd, antwoordde hij ontkennend. Aan-

vankelijk wilde hij geen reden opgeven; later bleek dat zijn bezwaar zich met name richt op de stellingname over **buitenhuwelijkse** samenlevingsvormen. Over zijn eigen leefwijze wenste Sjoerd overigens geen informatie te geven.

4. **Marijke Govaerts** werkt als balie-medewerkster bij een bank en verricht haar werk naar volle tevredenheid. In een gesprek met de directeur van de bank met het oog op een mogelijke verlenging **van** haar dienstverband komt de geloofsovertuiging van **Marijke**, zij is Jehovah's getuige, ter sprake. De directeur acht het uitdragen van haar geloofsovertuiging binnen de kern van het vestigingsgebied van de bank onverenigbaar met haar functie **van** balie-medewerkster. **Marijke** weigert de garantie te geven dat zij het huis-aan-huis prediken niet zal verrichten in die kern, zo lang ze bij de bank in dienst is. Volgens wordt besloten het dienstverband met **Marijke** niet te verlengen.

Onderscheid?

Onderscheid tussen **personen** op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat is verboden bij het aangaan en beëindigen van een arbeidsverhouding. Dat staat uitdrukkelijk vermeld in de Algemene wet gelijke behandeling.

Zoals iedereen zich nog wel **kan** herinneren is over **deze** wet, met name in christelijke kring, veel verontrusting geweest. Tijdens de parlementaire behandeling **en** in de jaren daarvoor is in boek en blad, op

drei vergaderingen en **studiebijeenkomsten** en zelfs op protestmanifestaties met kracht van argumenten betoogd, dat deze wet een ernstige be- ging vormt voor talrijke instellingen en organisaties op levensbeschouwelijke grondslag, in het **bijzonder** ook het **gereformeerd** onderwijs. Is het nog wel mogelijk de christelijke identiteit te handhaven als de Algemene wet gelijke behandeling is aangenomen? Kan men nog een **personeelsbeleid** voeren **waarin** de eenheid van leer en leven wordt bewaard? Misschien is voor de godsdienstleraar nog duidelijk te maken dat hij een christelijke levensovertuiging moet uitdragen in woord en daad, maar geldt dat **ook** voor de **aardrijkskundele** raar, de conciërge en de medewerker op de administratie?

De wet laat immers alleen onverlet 'de vrijheid van een instelling op godsdienstige en levensbeschouwelijke grondslag om eisen te stellen, die gelet op het doel van de instelling, nodig zijn voor **&** vervulling van een functie, waarbij **deze** eisen niet mogen leiden tot onderscheid op **grond van** het enkele feit van politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, **hetero-** of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke **staat**.' (artikel 5, tweede lid).

U herinnert zich misschien nog wel dat de discussie in het parlement zich toespitste op de betekenis van 'het enkele feit'. Kun je spreken van onderscheid op grond **van** het enkele feit dat iemand bv. homoseksueel is als een **reformatorische** school iemand niet wenst te benoemen tot leraar omdat hij of zij samenleeft met een partner van hetzelfde geslacht?

De praktijk

De Algemene wet gelijke behandeling is op 1 september 1994 in werking getreden. Daarna is het stil geworden. Geen verontrustende berichten in de **krant**, geen **protesten** op meetings en vergaderingen. Geen bestuurders van christelijke scholen die zich **wenden tot** de regering.

Hoe komt dat? Valt het allemaal wel **mee**? Hebben al diegenen die verontrust waren zich ten onrechte zorgen gemaakt?

Of blijkt in de praktijk dat de Algemene wet gelijke behandeling geen belemmering vormt voor instellingen op godsdienstige of **levensbeschouwelijke** grondslag?

Het is goed om die vragen te stellen. Maar waar vinden we het antwoord? Valt er iets te zeggen over de praktijk van de Algemene wet **gelijke behandeling**?

Jazeker, dat kan. In mei van dit jaar verscheen een bundel met 'Oordelen' van de **Commissie** gelijke behandeling uit het jaar 1996. **Deze** commissie heeft op **grond** van de Algemene wet gelijke behandeling de taak op verzoek te **onderzoeken** of sen onderscheid is of wordt gemaakt als bedoelde in die wet. **Ook** kan de Commissie uit eigen beweging onderzoeken of zodanig onderscheid stelselmatig wordt gemaakt. Haar oordelen over de verzoeken of eigen onderzoek maakt de commissie **kenbaar**. Ze worden **soms** gepubliceerd in (**juridisch**) tijdschriften, maar **ook** in **een** eigen bundel.

De vier **voorbeelden** zijn alle ontleend aan deze bundel. Ik heb de namen verzonnen en de feiten samengevat. Maar de essentie is bewaard.

Hoe gaat de Commissie gelijke behandeling met deze praktijkvoorbeelden om? Op grond van welke overwegingen **komt** zij tot haar oordeel? **Welke** conclusie kun je daar uit trekken voor de vrijheid van **k-**drijven en instellingen die gestalte willen geven aan hun godsdienstige achtergrond.

De oordelen van de commissie geven een goed inzicht in de toepassing van de wet **en** de wijze waarop de commissie komt tot de **beantwoording** van de vraag of er al of niet sprake is van **ongeeoorloofd** onderscheid.

Wat is identiteit?

Om maar met de uitslag te **begin-**

nen. Mevrouw de Vries en **Marijke Govaerts** kregen gelijk **van de** Commissie. Joke en **Sjoerd** niet. Waarom?

In het geval van **Marijke** overwoog de commissie dat het belijden van een godsdienst niet **alleen** omvat het huldigen van een godsdienstige overtuiging, maar ook het zich daarnaar gedragen. 'Gedragingen die, **mede** gelet op **hun** karakteren op de betekenis van godsdienstige **voorschriften** en leefregels een **rechtstreekse** uitdrukking geven aan de godsdienstige overtuiging, worden beschermd door het verbod **van** onderscheid op grond van godsdienst'. Omdat de commissie van **oordeel** is dat huis aan huis prediking nauw verbonden is met het zijn van **Jehovah's** getuige, is de **bank** buiten haar boekje gegaan door het dienstverband niet te verlengen in **verband** met de (mogelijke) huis aan **huis** prediking van haar **baliemedewerkster** in de vestigingsplaats **van** de bank. De bank wilde **geen cliëntèle** kwijtraken vanwege al te pregnante **nevenactiviteiten** van haar medewerkers met een representatiefunctie en wenst daarom de 'neutraliteit' van de bank te bewaken. De commissie zet echter een groot vraagteken bij deze neutraliteit. 'Neutraliteit zou immers **ook kunnen worden bereikt** met een pluriform samengesteld personeelsbestand, waarin voor alle mensen, ongeacht hun godsdienst plaats is'. Omdat de verwachting van de bank dat haar **cliëntèle** zal teruglopen slechts was gebaseerd op een paar negatieve reacties en louter financiële belangen geen onderscheid op **grond** van **godsdienst** rechtvaardigen, oordeelt de commissie dat de bank de wet heeft overtreden.

Mevrouw de Vries kreeg gelijk op grond van de **simpele overweging** dat **voor** de beëindiging van het dienstverband beslissend is geweest haar geloofsovertuiging. Het bedrijf van Jansen is geen godsdienstige of levensbeschouwelijke instelling.

Tussenbalans

Op **grond** van deze beide oordelen is duidelijk dat het gewone bedrijven en instellingen is **verboden** bij hun personeelsbeleid louter te selecteren op godsdienst. Voor **gewone** werknemers die louter vakmatig bezig zijn **mag** geen onderscheid worden gemaakt op grond van het feit dat het gaat om mensen die actief, voor de buitenwereld merkbaar, hun geloof **belijden** in woord en daad. Iedere verbinding tussen godsdiensten levensbeschouwing en het **werk** dat wordt verricht ontbreekt, en dus mag men ook geen personeelsbeleid voeren dat wel onderscheid maakt.

Let wel, het gaat hier om de directe relatie **tussen** de werkzaamheden en de godsdienstige achtergrond. De wet laat geen ruimte voor een personeelsbeleid dat direct selecteert op godsdienstige achtergrond vanwege bv. de **christelijke** sfeer in het bedrijf. Uiteraard kan **bij** de beslissing om iemand al of **niet aan te nemen** wel van belang zijn of hij of zij 'in het **team**' past, maar het enkele feit dat iemand een andere levensovertuiging heeft dan alle **andere** medewerkers mag niet doorslaggevend zijn.

Het christelijk onderwijs

Het oordeel in de zaak **van Sjoerd Haverman** geeft een duidelijk **inzicht** in de mogelijkheden voor het christelijk onderwijs om een personeelsbeleid te voeren op **grond** van de eigen identiteit.

De reformatorische scholengemeenschap is een instelling op godsdienstige grondslag en mag dus op **grond** van de Algemene wet geïjke behandeling eisen stellen met **betrekking** tot de vervulling **van** de functie, die gelet op het doel, nodig zijn voor de verwezenlijking van de grondslag. De Commissie gelijke behandeling eist van de school dat zij aangeeft welke betekenis **in de** concrete situatie toekomt aan grondslagen **doelstelling** van de **school**. In het geval van

Sjoerd constateert de commissie dat **het** uitdragen van de **reformatorische** visie behoort tot de **pedagogische doelstelling** van de school en dat de school zich jegens bestuur en ouders hiertoe verplicht heeft. De school acht het in **het** formulier weergegeven **gedachtengoed** inherent aan haar grondslag, dus ook de opvattingen over het huwelijk, ongehuwd samenleven en een homoseksuele leefwijze. De school acht het voor de verwezenlijking van haar grondslag nodig dat de waarden-overdracht door een docent **aardrijkskunde/geschiedenis** plaatsvindt met inachtneming van die grondslag. Het onderschrijven **van** de grondslag **en** de manier waarop de leraar daaraan uiting geeft zijn ook onderwerp in de functioneringsgesprekken met de docenten. Op grond hiervan is de commissie van oordeel dat **onttekening** van het **formulier** met de **benoemingscriteria** mag worden geëist.

De Commissie stelt vervolgens vast dat van de docenten wordt **gevraagd** zijn leven overeenkomstig het in het formulier neergelegde **gedachtengoed** in **te** richten. Sjoerd is van mening dat door de eis met **betrekking** tot de **buitenhuwelijkse samenlevingsvorm** onderscheid wordt gemaakt op grond van het **enkele** feit van de **hetero-** of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat. Omdat in **het** sollicitatiegesprek de levenswijze van Sjoerd niet aan de orde is geweest en Sjoerd ook bij de commissie niet **heeft** willen aangeven op grond van welke grond precies jegens hem **onderscheid** is gemaakt, **onthoudt** de commissie zich van **een** oordeel op dat punt.

Ruimte

Op grond van het oordeel **van** de commissie **ten aanzien van** Sjoerd kan worden vastgesteld dat de Algemene wet gelijke behandeling nog **veel** ruimte laat aan scholen op christelijke grondslagen een eigen personeelsbeleid te voeren dat met

die grondslag spoort. Voorwaarde is wel dat de school heel concreet kan aangeven dat haar grondslag ook doorwerkt in haar pedagogische doelen. Bovendien moet de grondslag ook **concreet** zichtbaar worden in het functioneren van de docenten. Het is dus niet voldoende op papier alles goed te regelen, de identiteit moet concreet handen en voeten hebben.

Als dat het geval is **kunnen** ook direct van de grondslag afgeleide **benoemingseisen** worden gesteld, waaronder opvattingen over bijbels **genormeerde** samenlevingsvormen. Wat opvalt is dat de commissie niet de gelegenheid heeft benut om uit te leggen hoe haars inziens de spanning moet worden opgelost **tussen** het onderschrijven van de **benoemingseisen**, **ook** op het punt van de seksuele gerichtheid en de burgerlijke staat, enerzijds en het **niet** mogen onderscheiden **op** het enkele feit dat **men** niet **hetero-seksueel** gericht is **en/of** buiten het huwelijk **samenleeft**. **Deze** spanning is mijns inziens nagenoeg onoplosbaar, omdat zij innerlijke tegenstrijdigheden bevat. Voorlopig meen ik op grond **van** het oordeel van de **commissie** te moeten concluderen dat de nadruk erg sterk wordt **gelegd** op de nauwe samenhang **tussen** de godsdienstige grondslag van de **school** en de opvatting over **huwelijk en** seksuele gerichtheid. Het oordeel van de commissie heeft iets **ontwikkels**; zij zal zich blijkbaar pas uitdrukkelijk willen **uitspreken** over **deze** spanning wanneer dat in een **concrete** situatie onontkoombaar is.

Andere instellingen

In het geval van Joke Kramer oordeelt de Commissie gelijke behandeling in **dezelfde** lijn als bij de school. Er zijn echter **twee** duidelijke verschillen. In de **eerste** plaats **gaat** het in dit geval niet om een onderwijssituatie. De extra grondwettelijke **inkleuring** van de Algemene wet gelijke behandeling door het grondrecht op de vrijheid van **on-**

derwijs ontbreekt. Daarnaast gaat het in de sollicitatie van Joke om de functie van keukenhulp, en dat is niet direct **een** werkzaamheid waarin de relatie **met** de godsdienstige grondslag van het jeugdhuis in het oog springt. **Daarom** staat Joke ook op het standpunt dat voor de hulpverleners – de mensen aan het front – wel mag worden gevraagd dat zij de christelijke levensovertuiging zijn toegedaan, maar dat van haar niet méér mag worden gevraagd dan respect voor die overtuiging.

Wat doet de commissie echter?

Ook hier gaat zij concreet na of de eis van het hebben van een christelijke levensovertuiging nodig is voor de functie van medewerker keuken, gelet op het **doel** dat met de instandhouding van het jeugdhuis wordt beoogd. Dat betekent dat deze **functie-eis** gegrond moet **zijn** op een **vast** en op het doel van de instelling **berustend** beleid. De instelling moet aantonen dat haar beleid consequent gericht is op het handhaven van de identiteit.

Bij het jeugdhuis bleek dit het **geval**. De commissie stelt namelijk **vast** dat de eis **van** de christelijke levensovertuiging bij alle functies wordt gesteld, in het **sollicitatiegesprek** wordt ook apart aandacht besteed aan de vraag wat deze voorwaarde voor de betreffende functie inhoudt en of de sollicitant bereid is **aan** de functie in dit opzicht gestalte te geven. De **commissie** hecht waarde aan het feit dat al het personeel is betrokken bij de weekopeningen, de viering van de **christelijke** feestdagen, het aanspreken van **personeelsleden** op het uitdragen van de **identiteit** en de voeding daarvan met **behulp** van themadagen en **congressen**, **waaraan** alle medewerkers, ook die **van** de keukens, kunnen deelnemen. Er is dus sprake **van** een **identiteitsbeleid** waaraan in de praktijk ook gestalte **wordt** gegeven. 'Ook de mate waarin en de wijze waarop & wederpartij de christelijke levensovertuiging van de medewerkers als gemeenschappelijke leidraad gestalte

geeft, duiden op een identiteit die **voor** de wederpartij wezenlijk is'. Als de commissie gaat beoordelen of **ook** voor de specifieke functie medewerker keuken de functie-eis mag worden gestalte, geeft zij eerst een **informatieve** beschrijving van haar eigen taak. Allereerst stelt zij vast dat het primair de instelling zelf is die vaststelt wat de betekenis is van haar **grondslag** en **doelstelling** voor het stellen van bepaalde eisen aan **een** specifieke functie. De **commissie** dient die beslissing van de instelling niet 'nog eens ten **gronde** over te doen'. De commissie zal slechts marginaal toetsen, dat **wil** zeggen dat zij zich zal beperken tot de vraag of de instelling in redelijkheid heeft kunnen beslissen zoals zij heeft gedaan. Is er een objectieveerbare **band** tussen de overtuiging die het doel draagt en de daaraan ontleende **functie-eis**? De commissie gaat vervolgens concreet na wat de functie medewerker keuken in de praktijk inhoudt. Daarbij blijkt dat zij niet in de **keuken** blijft. Zij is actief 'betrokken bij de interactie met de **kinderen**'. **Ook** de keukenmedewerker kan en **zal** op grond van het doel van het jeugdhuis worden aangesproken bij twijfel over de door de wederpartij gewenste omgang vanuit een **christelijke** levenshouding met de **kinderen** en volwassenen binnen het jeugdhuis. De Commissie gelijke behandeling concludeert **dan** dat er op grond van de mate **waarin en de wijze** waarop de instelling **ook** de **medewerker** keuken aanspreekt op het uitdragen van de identiteit **sprake** is van een objectieveerbare relatie tussen de **doelstelling** van de instelling en de **functie-eis** dat ook de medewerker **keuken** de christelijke **levens-overtuiging** dient aan **te** hangen.

Evaluatie

We hoeven op **zichzelf** niets af te doen aan de **kritiek** die op de Algemene **wet** gelijke behandeling is **geleverd**. Het blijft een wet die **overbodig** is en die ten onrechte het maken van onderscheid door instellin-

gen op godsdienstige grondslag slechts toestaat bij wijze van uitzondering. Het toezicht van de Commissie gelijke behandeling – even los van de vraag hoe die in de praktijk verloopt – heeft in dit opzicht nog steeds bevoogdende **trekken**.

We zien echter in de **praktijk** dat de wijze waarop de Commissie tot haar oordelen komt stimulerend **kan** werken in de richting van instellingen op christelijke grondslag om werk te maken van haar identiteit. Het vastleggen van die identiteit op papier is niet voldoende. Het doorwerken van de identiteit in het concrete functioneren van iedere dag moet zichtbaar zijn en kunnen worden duidelijk **gemaakt** aan anderen. Dat bedoelt de Commissie gelijke behandeling met objectieveerbaar. Mijns inziens hoeft deze kritische benadering niet **persé** negatief te worden beoordeeld. Laten we het maar zien als **een** uitdaging. Een **voorzichtige** evaluatie van de oordelen **van** de commissie laat zien dat zij ontvankelijk is voor het stellen **van** eisen aan medewerkers bij christelijke instellingen die in redelijkheid nodig zijn **voor** het goed functioneren overeenkomstig grondslag en doel **van** die **instelling**. Dat is bemoedigend en **vormt** **waarschijnlijk** de reden dat het na de totstandkoming van de Algemene wet gelijke behandeling vrij stil is geworden.

GODSBEELDEN: VAN GOUDEN KALF TOT CUBISME

J.M. de Jong

KUNST

Dit jaar staat in het teken van de godsbeelden. De boekenweek was er vol van. Maar ook theologie en kunstgeschiedenis doen mee. Moeten we ons God als een vierdimensionaal wezen voorstellen, of is een gouden kalf ook voldoende?

De verbeelding van God

Tot 2 november is in het Bijbels Openluchtmuseum "Heilig Landstichting" een interessante tentoonstelling te zien over hoe door de eeuwen heen mensen zich God voorgesteld hebben. Eigenlijk gaat het om het beeld van 'de God van Abraham', want de expositie beperkt zich, in aansluiting op de vaste presentatie van het museum, tot Joden, Christenen en Islamieten. Godsbeelden uit het Verre Oosten blijven buiten beschouwing. Een belangrijke invalshoek is dat het beeld van God, zoals dat met name in de Bijbel naar voren komt, geplaatst wordt in de context van het oude oosten. Zowel de invloed van de Egyptische, de Mesopotamische als de Grieks-Romeinse godenwereld komt uitgebreid aan de orde. We maken kennis met een compleet pantheon: de Ugaritische oppergod El, de moedergodin Asjem, de weergod Baäl, de Egyptische zonnegod Re, Amon als gouden kalf, de maansikkel Sin uit het oude Assyrië en nog vele andere. In de vitrines staan ze opgesteld, originele godenbeelden of getrouwe replica's, soms behorend tot de toppen van de beeldhouwkunst. We zien de strijdbare Baäl, met gehe-

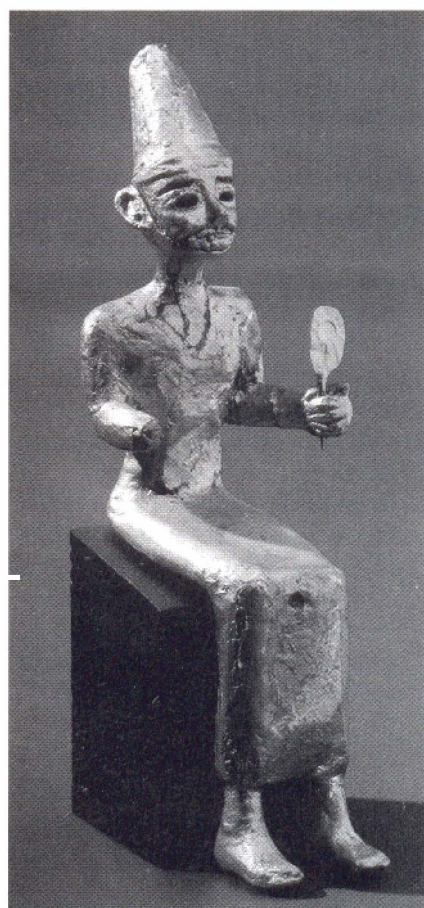
ven vuist de bliksem slingerend, of drie vrouwen dansend om een boomvormige gewijde paal, Asjera. Er zijn prachtige voorbeelden van goden op een troon met gevleugelde leeuwen met mensengelaat, cherubs.

Uit veel later tijd stammen de voorstellingen van 'De goede Herder', 'Christus Pantocrator' of 'Pieta'. Steeds is duidelijk dat theologische opvattingen uit een bepaalde tijd direct invloed hebben op de keuze en de weergave van het onderwerp. Wel heel twintigste-eeuws is de poster waarop Christus is weergegeven als een guerrilla-strijder, het geweer over de schouder.

Schriftkritisch

Bij het maken van deze tentoonstelling is grondig geput uit de 'iconografie', de beeldtaal van het oude oosten. Met name de archeologie heeft een keur aan objecten aan het licht gebracht die zowel beeldend als literair ons een blik gunnen in de heidense denkwereld van toen. Deze gegevens worden op heel verschillende manieren geïnterpreteerd. Zij kunnen ons er nog sterker van bewust maken, hoe hardnekkig het heidendom iedere keer weer de

kop op steekt. Ik heb daar eerder op gewezen in een bespreking van Othmar Keels boek "De wereld van de oud-oosterse beeldsymboliek en het Oude Testament" (De Reformatie, 4 en 11 juli 1992). De samensteller van deze tentoonstelling en tevens schrijver van de toelichtende tekst in de catalogus, Jan van Laarhoven, stelt zich op een omgekeerd standpunt. Hij meent te

Kanaänitische god uit Megiddo (ca. 1200 v.C.), brons met bladgoud, 26 cm hoog. Nationaal Museum, Belroet.

mogen vaststellen dat het met het geloof in die ene God, JHWH, wel meeviel. Dat komt pas in de tijd

van de **grote** profeten, en **nog** later, na de ballingschap. Dan worden immers pas de belangrijkste **bijbelboeken** geschreven en de verhalen **keurig** op elkaar afgestemd. **Daarvoor** was **Palestina** vergeven van de vele goden.

Ook **een** belangrijk bijbels thema als het **beeld-verbod** komt slechts marginaal aan de orde. Het tweede gebod van de decaloog **zou** een **stokpaardje** van de **priesters** en **profeten** uit de koningentijd zijn geweest. Ieder die zich later op dat gebod beroept, komt er bij de kunsthistoricus Van Laarhoven maar bekaaid af. Het 8e eeuwse iconoclasme, de **beeldenstrijd** uit de 16e eeuw, het wordt wel aangestipt maar de doorgaande lijn **van** de strijd tegen de 'stomme afgoden' ontbreekt. Overigens is Van **Laarhoven** op z'n best in de **beknopte** beschrijving van de christelijke beeldtaal, zijn specialisme.

Modern godsbeeld

Van Laarhoven geeft nog enkele notities over **het** godsbeeld van de moderne tijd. **Hij** wijst op Caspar David **Friedrich** met zijn romantische landschappen vol **pantheistische** symboliek en op de moderne kunst. Hoewel **hij** met name de aandacht vestigt op min of meer herkenbare godsvoorstellungen, citeert hij een uitspraak van **Emil Nolde**: 'De God die in **mij** leeft'. Daarmee karakteriseert **hij** treffend de **heden-daagse kunst** die **afstand neemt** van **het** door de kerk opgelegde beeld, **ten** gunste van een eigen, individuele **kijk** op God.

Die religieuze geladenheid is trouwens veel breder dan **Van Laarhoven** aangeeft. Kunstenaars zoeken God in zichzelf, in hun creatieve talent of diep in hun gevoelige aard. Op allerlei nieuwe manieren proberen ze het goddelijke zichtbaar te **maken**. Een belangrijke poging **daartoe** was de zoektocht naar de vierde **dimensie**. Ik realiseerde me dat weer eens na het artikel van ds. **van Veluw** in het Nederlands Dag-

blad van 7 mei.

Deze hervormde predikant probeert de lichamelijke opstanding en **hemelvaart** van **Christus** ook voor ongelovigen wetenschappelijk aan-nemelijk te maken **door** (in navolging van Prof. **Van den Brom**) zich de ruimte van God voor te stellen als een vier- of **meerdimensionale** ruimte. Zo kunnen we beter begrijpen dat **Christus** na zijn opstanding

de christelijke kunst vanaf de middeleeuwen tot het eind van de 18e eeuw is dat steeds zichtbaar **ge-maakt** door **twee** werelden weer te geven, de aardse en de hemelse, gescheiden door bijvoorbeeld **wolken** of een verschil in grootte of **kleur** van de **uitgebeelde** personen en objecten. Op de tentoonstelling 'de verbeelding van God' zijn daar **voorbeelden** van te zien. Ten twee-

Maarten de Vos: *De verheerlijking op de berg* (ca. 1620). kopergravure, 18 bij 22 cm. Bijbels Openluchtmuseum, Heilig Landstichting.

in onze **driedimensionale** wereld ineens kan verschijnen en **ook** weer verdwijnen (Joh. 20, 19; Luc. 24, 15.31).

Vierde dimensie?

Ik ben daar niet zo **gelukkig** mee. Ten eerste geloof ik dat Van Veluw **de** bijbelse wonderen en het beeld van **God** niet wetenschappelijk moet proberen te verklaren met **een** **moderne** (wiskundig-abstracte) theorie. De bijbel schildert **ons** de wereld **van** de mens én de wereld van God. Die blijken voor ons meestal van **elkaar** gescheiden, maar soms **komen** ze bij **elkaar**. In

de is de verbeelding van de vierde dimensie in de moderne **beeldende** kunst doordrenkt met mystieke en esoterische filosofie. Op **een** grote tentoonstelling over 'het spirituele in de moderne kunst' (Den **Hag** 1987) hingen daar **voorbeelden** van. De begeleidende tekst in de catalogus geeft een breed overzicht van filosofen, schrijvers en **kunste-nars** die zich met de theorie en de verbeelding van het spirituele, het oneindige, het goddelijke, de vierde **dimensie** in de alledaagse werkelijkheid hebben **bezig** gehouden. De auteur, Linda **Henderson**, publiceerde in 1983 een boek over de relatie tussen de vierde dimensie en de niet-euclidische wiskunde met

Roberto Matta: *Inscape* (1939). Olieverf op doek, 73 bij 93 cm. Museum voor moderne kunst, San Francisco.

de moderne kunst. Ze wijst op de invloed van de franse dichter Apollinaire op Picasso en het Cubisme en van de russische filosoof Ouspensky op het surrealisme. Zowel Apollinaire als Ouspensky waren zeer betrokken bij het denken over de oneindigheid in deze wereld en het bestaan van de vierde dimensie. Ze inspireerden zich daarbij onder andere op de theosofische geschriften van mevrouw Blavatsky of de 'hyperspace'-filosofie van Charles Howard Hinton, die in 1904 een boek schreef onder de titel 'De vierde dimensie'. Een voorbeeld van zo'n modern godsbeeld, of mensbeeld want dat maakt niets meer uit als je god in jezelf zoekt, is het schilderij 'In-

scape' van Roberto Matta. We kijken in een gedeeltelijk cubistische, gedeeltelijk surrealistische wereld waarin af en toe herinneringen aan het menselijk lichaam opduiken. De ruimte is onbepaald, de vlakken lijken op en neer te bewegen en gaan vloeiend in elkaar over. Het lijkt alsof je voortdurend van buiten naar binnen kijkt. Het geheel roept een beangstigende sfeer op, alsof het in die vierde dimensie niet pluis is. Mijns inziens zijn er maar drie manieren waarop iets van God en de hemelse wereld in beeld komt. Daar kunnen theologen en kunstenaars het mee doen: Ten eerste, door Christus als het vleesgeworden Woord. Door Hem zien we

ook de Vader. Ten tweede, de mens is geschapen naar het beeld van God. Ten derde: de natuur verwijst naar God als schepper.

Ontdek het geheim van de Ronald-trilogie van Ali C. Drost-Brouwer

Ven f 36,95 voor
maar **f 17,50**
Verkrijgbaar bij de boekhandel

Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postbus 25 - 4460 AA Goes - Telefoon 0113-215591

Demas vandaag

In het *Hervormd* Weekblad van 24 juli schreef ds **M.P.C. Lourens** over **Demas** die uit liefde voor de tegenwoordige wereld Paulus verliet. Hij was de enige niet:

Die Demas heeft helaas een erg groot nageslacht. In bijna elke gemeente heeft die man kinderen wonen.

Je maakt het misschien wel mee in je eigen gemeente. Mijnheer X zat vroeger toch in de kerkenraad? We zien hem nooit meer. Hij is, nadat hij als ambtsdrager is afgetreden nooit meer in de kerk geweest. En zo was het ook in een andere gemeente met mevrouw N. Die was een paar jaar diaken. Toen haar termijn er op zat, nooit meer in de kerk gezien. Kinderen van Demas.

Demas was ook ambtsdrager. Hij werkte samen met Paulus. En die samenwerking kan ook best goed geweest zijn. Hij en Lucas laten de groeten overbrengen aan de gemeente te Colosse. Maar op een kwade dag laat Demas Paulus in de steek. Hij vertrekt niet alleen naar Thessalonica, maar hij haakt echt definitief af!

Paulus schrijfterover aan zijn kind-in-de-Heere en ambtsbroeder Timotheus: 'Doe je best om vlug te komen'. Paulus wil er met Timotheus over praten. Hem ervoor waarschuwen dat er zulke mensen zijn. Demas is het type van hen die een tijdlang hun medewerking geven, maar zich dan afkeren. Waardoor? Was hij het niet eens met de gang van zaken? Werd hij aangetrokken door rijkdom? Zoiets kan voorkomen. Ergens in een plaats woonde een man. Hij had een bedrijfje opgezet. Vroeger zat hij elke zondag in de kerk. Het bedrijf groeide en groeide. Opdrachten! Orders! Buitenlandse investeringen! Op een keer miste hij in de kerk. Was hij in het buitenland? De zondag daarna miste hij weer. Bij een bezoek werd gevraagd waarom hij nooit meer in de kerk komt. Het antwoord was:

'Druk, druk, druk! De kinderen komen al vroeg op zondag; ik wil ook wel eens uitslapen, vandaar...' Hij had de wereld, de zaak liefgekre-gen.

Zijn deze mensen dan tijdgelovigen? Of zijn het meelopers, die toch de consequentie van het kiezen voor Christus niet kunnen meemaken?

Het oordeel over deze mensen is niet aan ons! Demas heeft de tegenwoordige wereld liefgekre-gen. Die tegenwoordige wereld staat in scherpe tegenstelling met het hiernamaals, de toekomstende eeuw.

Demas raakte van de weg van het geloof af. Hij deed niet langer mee. Betekent het dan dat Demas zeer goddeloos geworden is? Dat hoeft niet! Maar wat hij deed, was niet goed! Er is ook altijd nog zoiets als volharding.

Kerkelijk opbouwwerk

In de Christelijke Gereformeerde Kerk te Groningen werkt Siebrand Wierda als kerkelijk opbouwwerker. In De Wekker van 11 juli vertelde hij iets over de aanpak van de catechisaties. Naast de gewone catechisaties zijn er ook andere:

Basiscatechisatie

De basiscatechisatie werd al even genoemd in de vorige aflevering. Er wordt gesproken over de fundamente van het christelijk geloof. De deelnemers variëren momenteel in leeftijd van 18 tot 38 jaar. Een deel van hen is christelijk opgevoed maar komt slechts zelden in de kerk. Een ander deel is niet christelijk opgevoed. Zij zijn bij deze catechisatie gekomen door persoonlijke contacten met gemeenteleden of naar aanleiding van het volgen van de Oriëntatiecursus Christelijk Geloof (dat is een informatieve cursus van vier avonden over het christelijk geloof, bedoeld voor rand- en buitenkerkelijken). Op de basiscatechisatie lezen we samen de Bijbel, we spreken daar over door en we bidden samen. En dat een hele avond lang, eenmaal

G.J. van Middelkoop

M meegelezen

in de twee weken, vanaf september t/m juni. Is dat op zich al niet een groot wonder?

En er gebeuren mooie dingen. In het vorige artikel vertelde ik van die vrouw die in september graag belijdeniscatechisatie wil volgen. Kort geleden vroeg een andere deelnemer me 'hoe dat ging met belijdenis doen en gedoopt worden en zo'. Hij is nooit lid geweest van een gemeente, opgegroeid in een onchristelijk gezin. Hij vertelde dat hij steeds meer ging merken dat hij 'niet zonder de Here God verder kon en graag opgenomen wilde worden in de gemeente'... (...)

Groeigroepen

Van de mensen die openbare geloofsbelijdenisdoen wordt verwacht dat zij meteen doorstromen in een zogenaamde groeigroep. Een groeigroep is een (meestal tweewekelijkse) gesprekskring die gebruik maakt van gesprekspapieren die de kerkelijke opbouwwerker maakt. Eenmaal per maand is er een toerustingsavond voor een afvaardiging van alle groeigroepen. Daar licht de opbouwwerker de gesprekspapieren toe en deelt wat extra leesstof uit, zodat die afvaardigingen de gespreksavonden goed voorbereid kunnen leiden. Het doel van de groeigroepen is te groeien, en wel in drie richtingen: naar God, naar elkaar en in de praktijk van leven en geloven. Belijdenis doen is niet een eindpunt. Het is: welkom in de strijd! Het is de bedoeling dat ook nieuwe gemeenteleden zoveel mogelijk binnen stromen in een groeigroep. De meeste mensen vinden het al helemaal normaal dat je na de belijdeniscatechisaties doorstroomt in een groeigroep. Ook andere, al langer

bestaande, **gesprekskringen** hebben zich al aangesloten bij het **groeigroepenproject** en bespreken de **gesprekspapieren**. Trouwens, het **kringenwerk** in het algemeen draait goed. Steeds meer gemeenteleden vinden de **weg** naar een **kring** of groep en worden daar opgebouwd in **hun geloof**. Momenteel kent de gemeente 15 groeigroepen en 20 andere kringen. Je wordt helemaal warm als je bijna wekelijks gemeenteleden mag doorverwijzen naar een geschikte **kring** of groep!

Huwelijkskursus

Vorig jaar is er voor het eerst een huwelijkscatechisatie gegeven; dit jaar draait hij opnieuw, maar heet nu 'Huwelijkskursus'. Er worden vier avonden belegd met als onderwerpen: '*Bijbel en huwelijk*', '*Communicatie*', '*Seksualiteit en gezinsvorming*' en '*Omgaan met tijd, geld en goed*'. Vorig jaar deden 9 stellen mee die (**meer** of minder concrete) trouwplannen hadden of (net) getrouwd waren, dit jaar 11. Uit de evaluaties van beide jaren bleek **dat** men de cursus vooral waardevol vond door de onderlinge gesprekken en de inleidingen. Dat is mooi; we hopen dat dit bijdraagt aan een goede voorbereiding op het huwelijk.

Een 24-uurs-economie? Slavernij!

In Koers van 11 juli besprak ir. R.A. Jongeneel de ontwikkelingen in de richting van een 24-uurs-economie. De Raad van Kerken riep op tot protest tegen deze 'moderne vorm van slavernij'. Jongeneel analyseert **wat** er eigenlijk aan de hand is:

Gezien het gemor van kerkelijk Nederland zou men **snel** kunnen denken dat het louter gaat om de bedreiging van de **zondagsrust**. Natuurlijk is de zondagsrust een **essentiële** punt in dit geheel, maar het gaat om veel meer dan '**werken** of kerken'. Het gaat in feite om de plaats van de **economie in de samenleving**.

Er worden fundamentele zinvragen gesteld als: Waar zijn we eigenlijk

mee bezig? Worden we nu echt gelukkiger van al dat gekakker? Wat heb je aan meer geld als je verder bijna nergens tijd meer voor hebt? Vandaar **ook** dat wordt gesproken over de **economisering** van de samenleving. Niet alleen is voor geld zo ongeveer **alles** te koop (ook liefde **bijvoorbeeld**), maar ook de mensen zelf lijken in **hun** activiteiten in huishoudens en **vrijwilligerswerk** steeds **meer** te worden gestuurd door een berekende houding: **wat** kost het **me en wat levert** het op? Natuurlijk kun je op een dergelijke berekenende houding het etiket 'calculerende burger' plakken, dat **klinkt** netjes, **maar** is het **ook** netjes? In het verlengde hiervan ligt de nadruk **die** op betaalde arbeid is komen te liggen en de voortgaande **flexibilisering** van de arbeid. Dit heeft zijn gevolgen en weerslag op de zorg voor **elkaar** en op het gemeenschapsleven.

Het protest heeft dus **een** brede insteek en dat moet worden **gevaard**. **We hebben een breed maatschappelijk debat over de plaats van de economie hard nodig** en als dit een **aanleiding** daartoe kan zijn dan **zijn** we een belangrijke stap verder.

(...)

Waarom gaat het in de economie?

De vraag die we elkaar moeten stellen is waar het eigenlijk om gaat in de economie. Economie **dient** ten dienste te staan van het leven in zijn meest diepe en brede zin. Dat wil enerzijds zeggen dat recht moet worden gedaan aan de **d m** God bedoelde menselijke levensbestemming. Anderzijds houdt het in dat het gaat om het leven van allen, de schepping inclusief.

Economen spreken graag over behoeftenbevrediging. Je moet de middelen in de **samenleving** zodanig inzetten dat een maximale **behoeftebevrediging** wordt bereikt. Als je dan vervolgens voor middel 'arbeid' leest en voor doel 'consumptie', dan heb je zo ongeveer tachtig procent van het gangbare economische denken te pakken. In het extreme doorgeredeneerd is

de logische volgende stap dan natuurlijk dat het **doel & middelen** heiligt. **Arbeid wordt gereduceerd tot een instrumentele factor**. De waardering van arbeid is louter afhankelijk van de waarde die ze uit de markt krijgt aangereikt. Het is geen wonder dat wanneer een dergelijk **denkschema** wordt gehanteerd, arbeid voortdurend in de knel moet komen. Het is moeilijk om dan voldoende oog te houden voor de eigen **waarde m betekenis van arbeid**, terwijl onbetaalde arbeid welhaast **onvermijdelijk** het stigma van een noodzakelijk kwaad krijgt.

De voortdurende uitstoot van arbeid uit het productieproces kan mede hierdoor worden verklaard. Arbeid is immers voor alles een kostenposten efficiënt produceren is equivalent met kostenbewaking en kostenreductie. Ook de opkomst van de 24-uurs economie kan hierop worden teruggevoerd. Als alles op de ene kaart van de consumptie wordt gezet, dan kies je tegelijkertijd voor **rucksichtlose** opvoering van de productie. En als dat het enige is wat telt, dan moet al het andere wat zich onderweg voordoet maar voor lief worden genomen.

Wijsheid

De Duits-Britse econoom E.F. *Schuhmacher* heeft er in zijn lezenswaardige boekje *Hou het klein*, door hem aangeduid als "**een** economische studie waarbij de mens weer meetelt", gewezen op de dwaasheid van dit denken. De jacht naar het **toujours plus**, naar het 'd-tijd meer' is een wedloop zonder winnaars. Een economie die daarvan in de ban is, is **niet langer meer gericht op het lenigen van behoeften, maar op het vervullen van begeerten**.

Behoeften, dat wil zeggen datgene wat echt nodig is om tot je levensbestemming te kunnen komen, zijn eindig en verzadigbaar. **Begeerten** daarentegen zijn per definitie oneindig. In een economie van de begeerte is voor het begrip 'genoeg' geen plaats, evenmin trouwens

voor het begrip 'tevredenheid'. Ghandi sprak een wijs **woord** toen hij zei *dat de aarde* genoeg oplevert om *ieders behoeften te* bevredigen, *maar te weinig* voor de bevreënging van ieders hebzucht. Toch oefent dat moderne geloof in 'meer is beter' **een** bijna onweerstaanbare aantrekkingskracht uit, omdat het suggereert dat hoe sneller je het ene **begerenswaardige ding te pakken kunt** krijgen, hoe sneller je ook het andere **zult** veroveren. Waarden als matigheid, *zelfverloochening*, opoffering en *dienstbaarheid* zijn niet langer nodig om **gelukkig te worden**. De boodschap is vandaag: **volg de wetenschap**, de technologie **en** de economie en zij zullen voor overvloed en geluk zorgen. Iemand die gedreven wordt door materialisme **en** hebzucht verliest het vermogen om de dingen te zien zoals zij werkelijk zijn. Wanneer samenlevingen door dergelijke ondeugden worden aangestoken, **kunnen** zij nog wel verbazingwekkende prestaties leveren, maar wordt het voor hen steeds moeilijker om de **meest** elementaire problemen

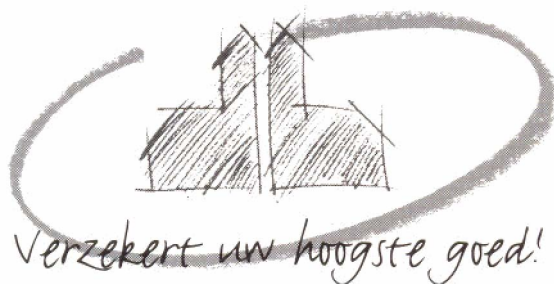
van het alledaagse bestaan op te lossen. Normen **kunnen** wel worden overtreden, maar nooit worden opgeheven. Spanningen **stress** op de werkplek nemen **toe**. Mensen raken **steeds** vroeger 'opgebrand'. Gezinnen en relaties raken nog meer ontwricht. Investerings in **locale** gemeenschappen en verbanden drogen op. **Sociale** ongelijkheid neemt **toe**. Met name de mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt zullen naar **verwachting** de dupe zijn. De **24-uurs** economie is volgens mij daarom ook **veel meer** een cultureel-religieus probleem dan een economisch probleem. Die **24-uurs** economie zal er **uiteindelijk** niet komen omdat het 'moet' van de economie, maar omdat die economie is geworteld in een samenleving die de anti-these **van** de wijsheid tot haar fundament heeft **gemaakt**. Zou het niet van echte wijsheid getuigen om nu eens op te houden met het **steeds** maar via een niet-aflatende regen van **reklame** cultiveren en opvoeren van de consumptieve behoeften? Vraagt **wijsheid**

juist **niet** om het **voluit erkennen** van de andere **behoefte als** de **behoefte aan** *gemeenschap, rust, regelmaat, vrije tijd en levensruimte?*

Arbeidsfilosofie

Een **van de dingen** die **nodig** is, is een juiste filosofie van de arbeid; een filosofie waarin arbeid niet wordt gezien als dat wat het inderdaad geworden is, een productiemiddel, **maar** als iets wat door God was bedoeld voor het welzijn van de mens naar lichaam en ziel. Wordt vanuit wat als onze **levensbestemming** is bedoeld, gekeken naar wat nodig is, welke behoeften er zijn, en wat eerst moet **komen** en **wat** later, dan kan het niet anders of het materiële en consumptie worden een beetje middel en **arbeid**, rust en tijd voor elkaar krijgen **mede** een **doelkarakter**. Het gaat *dan minder om consumptie* en meer om *welvaart en welzijn*. Is dat niet authentiek Economisch? *Oikonomia* betekent immers zoveel als verantwoord of zorgzaam **kheer** voor datgene wat je is toevertrouwd.

donatus

Verzekerd zijn bij Donatus is een geruststellend gevoel.
Al sinds 1852 dé verzekeraar voor uw kerkelijke eigendommen,
maar ook voor al uw andere verzekeringsaangelegenheden.
Vraag vrijblijvend onze brochure of offerte of maak een afspraak voor
een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Postbus 500
5240 AM Rosmalen

Hoff van Hollantlaan 8
Tel. 073 5221700 - Fax 073 5221717

GELOOFWAARDIG VERZEKERD

